

BLAISE CENDRARS: HÚSVÉT NEW YORKBAN ÉS A TRANSZSZIBÉRIAI EXPRESSZ...

Blaise Cendrars: *Húsvét New Yorkban, és a Transzszibériai expressz és a franciaországi kis Johanna prózája*

1910-ben a huszonhárom éves Blaise Cendrars első kiadásra szánt, de csak 1912-ben megjelent Remy de Gourmontnak szentelt cikkében írta: „Nem akarom ellenőrizni ezt a legendát; semmilyen legendát nem akarok lerombolni (...) minden nagy ember megteremtí a sajátját (...) Talán éppen az a zseni egyik legjellemzőbb tulajdonsága, hogy szüksége van rá, hogy legendát alkosson. A gyerekekhez hasonlóan a zseni, ez a legnagyobb gyerek, történeteket akar álmodni, melyeknek ő a hőse.”¹

Cendrars, aki élete végéig tisztelte Gourmont-t, maga is állandóan történeteket mesélt, és teremtette saját legendáját. Így még 1950-ben is, amikor Michel Manoll tíz részes interjút készített a művésszel - és megkérdezte, hogyan indult el az első nagy útjára, valóban határozott cél és a visszatérés terve nélkül -, Cendrars így felelt: „Amennyire tudom, igen. Kelet felé indultam, mert az első vonat, ami elhagyta a pályaudvart, keletre vitt; ha ez egy olyan vonat lett volna, ami nyugat felé visz, akkor átszálltam volna Liszabonban, és Ázsia helyett Amerikát utazom be.”²

Miriam Cendrars életrajzának megjelenése óta tudjuk, hogy a Sauser-család sokat utazott, és Freddy Sauser (1912-től Blaise Cendrars) nem az ablakon szökve távozott és hagyta ott svájci otthonát, hanem egy nehezen megkötött családi egyezséget követően, a család támogatásával indult el Oroszországba, ahol egy francia-német kereskedelmi levelező állást foglalt el a kereskedelmi iskolát befejezni nem akaró tizenhat éves fiatalember.³

Miriam Cendrars apjáról szóló publikációi - adatokkal, dokumentumokkal - sok helyen magyarázták, rombolták vagy kiegészítették ezeket a

1 *Aujourd'hui 1907-1929.*, suivi de *Essais et réflexions 1910-1906.*, présentation par Miriam Cendrars, Paris, Denoël, 1987. 153. Az idézetek a szerző fordításai.

2 Blaise Cendrars, *D'Oultramer à indigo, Trop c'est trop, Films sans images, Blaise Cendrars vous parle...*, Bibliographie inédite établie par Hughes Richard, Paris, Denoël, 1965. 543

3 Miriam Cendrars, *Blaise Cendrars*. 1984. Paris, Balland, 127

legendákat; mégis az életrajz és az életmű sok mozzanata máig tisztázatlan vagy vitatott maradt.

A költő halálakor, 1961-ben, a *Mercure de France* tekintélyes méretű külön számot jelentetett meg tiszteletére. Egyik írásában Cendrars ifjúkori barátja, munkatársa és mentora, Szittyta Emil, néhány szép és jellegzetes legendát idéz fel, és magyaráz lélektani motivációkkal, és az egykori körülményekkel.⁴ Előadásomban nem Cendrars első nagy költői művei genezisének rekonstruálására törekszem, hanem a költői készülődés hosszúságát, meghatározó éveiről szeretnék néhány dolgot elmondani.

Biztosan tudjuk a következőket: Cendrars Svájcban született, és nem Párizsban, ahogy időnként állította, és Kassák is írta az 1963-ban kiadott egyetlen magyar nyelvű Cendrars verses kötet előszavában.⁵ Cendrars kétszer töltött hosszabb időt Oroszországban. Először 1904-ben indult el, és 1907-ben tért haza Svájcba, majd 1911-ben, ahonnan New Yorkba utazott.

Miriam Cendrars monográfiája és egyéb szövegkiadásai bizonyítják, hogy Cendrars szenvedélyes, minden iránt érdeklődő olvasó volt. Erről beszéltek azok is, akik életének különböző korszakaiban közelebbről ismerték a költőt. Már első oroszországi útja előtt édesapja könyvtárában rátalált Élisée Reclus *Dans l'Asie* c. 1880-ban kiadott művére. A hatalmas szibériai tájak leírásait, melyeket a nyugattal egyetlen út, a *tract* kötött össze, és ahol lovas kozákok, urali prémvadászok, nomád kirgizek, burjátok, tatárok, osztyákok és mások utaztak vagy éltek, szívesen olvasta. Amikor a család 1900-ban ellátogatott a párizsi világkiállításra, a tizenhárom éves Freddy lelkesedéssel csodálta meg az akkor épülő transzszibériai expressz kiállított vasúti kocsiját.⁶ Akárcsak a négy éves, amerikai Dos

4 Emile Szittyta, *Logique de la vie contradictoire de Blaise Cendrars*. In: *Mercure de France*, tom 345. Mai-Août, 1962. 64-76.

5 Blaise Cendrars: *Húsvét New Yorkban*. Bp., Európa, 1963. Fordította és az előszót írta Kassák Lajos. 5

6 Miriam Cendrars, *Blaise Cendrars*. Paris, Balland, 1984. 100, 136

Passos, aki ettől a naptól „a nagy európai expresszekről álmodott”⁷.

Freddy 1904 szeptemberében Moszkvában volt, és 1905 elején Pétervárott munkába állt a város legelőkelőbb ékszerésznél. Rendszeresen járt olvasni a cári könyvtárba, ahol a legújabb francia irodalmi lapokhoz és verskötetekhez is hozzájutott. A tudós könyvtáros baráti, szinte apai figyelemével tűntette ki. Ismeretségeket kötött. Itt olvasta először például Villon költeményeit és Remy de Gourmont régóta áhított *Le Latin mystique*-jét is. Feljegyezte az 1905-1906-ban olvasott művek címeit. Köztük fontos képzőművészeti kiadványok és képzőművészeti cikkek is szerepelnek saját kommentárjai kíséretében. (Mále műve a francia XII. századi vallásos művészetről, Botticelli elméleti műve a Bátország allegóriájának arányairól, Vasari életrajzai, Corblet ikonográfiája, Gavaert négy kötetes munkája a flamand primitívekről.)

Néhány fontos mozzanat az 1907 és 1911 közötti időszakból. Cendrars beiratkozott a berni egyetem orvostudományi fakultására. Változatlanul rengeteget olvas. 1908 nyarán megismerkedik a lipcsei könyvvásáron egy nála néhány évvel idősebb bölcsészhallgatóval, Szittyá Emillel, aki Münchenben *Neue Menschen* címen alapította meg folyóiratát. Beszélgetéseik hatására Cendrars abbahagyja orvosi tanulmányait, és filozófia szakra iratkozik be. Amikor majd New Yorkból 1912-ben Párizsba érkezik, a nyár végén újra összetalálkoznak. Közösen bérelnek szobát, és egy párizsi közös bérleményben indítják újra a *Les Hommes Nouveaux*-t. Itt jelenik meg először Cendrars *Húsvétja*, a *Transzszibériai próza*, és cikkei, a már idézett Remy de Gourmont írás is. (Cendrars egyéként rövid időre 1908 és 1910 telén is jár Párizsban.)

Cendrars második oroszországi tartózkodása alatt írta, hogy a védelmet számára a könyvtár és a templom jelenti. 1911 tavasza és ősze közt, szentpétervári és streilnai tartózkodása idején kezdte el *Aléa* (*Kockázat*) c. regényét, melyet egy évtized elteltével, 1922-23-ban jelentet meg majd (a *Les Feuilles libres számaiban*) a rejtelmes *Moganni Nameh* címen.

1911 őszén, August Suter, svájci szobrász barátjának írt levelében hosszan beszámolt pétervári élményeiről, a városról, hatásáról, múzeumairól. „Ténylegesen az orosz festészetéről szólva, mondhatni minden iskolát megtalálsz ott: a párizsit, a münchenit, az itáliai és a németet. Csak épp az orosz művészetet nem. Talán a templomokban kéne keresni a

nyomait.”⁸ – írja. Csak az Ermitázs Rembrandt-gyűjteménye és Michelangelo rabszolgája villanyozza fel. Michelangelóról Rodinre gondol. Tudja, hogy könyv jelenik meg Rodinről, és élénken érdeklődik, hogy Párizsban tényleg ellopták-e a Giocondát. Pétervár hercegi parkja például Versailles-ra emlékezteti és Whistler képeit idézik fel számára.

Nehéz, és egyértelműen nem is lehet megmondani, hogy a *Húsvét New Yorkban* és a *Transzszibériai próza* egyes elemei konkrét élményeiből, irodalmi, képzőművészeti és zenei ismereteiből, vagy a költői képzeletéből erednek. Lánya szerint képzett zenész volt, és a *Transzszibériai prózát* „zenészeknek” ajánlotta. (Képzőművészeti kritikák mellett zenei kritikákat is írt, indulása éveiben többször sikertelenül próbálta őket orgánumokban megjelentetni.) Mindkét költeményében számos alkotót említ név szerint (pl. Carrière, Hokusai, Rembrandt, Henri Rousseau, Maeterlinck, Verne, Muszorgszkij, Hugo Wolf) másokra név nélkül utal (pl. Kipling, Heine, Neval, Verlaine, Rimbaud), Baudelaire-re folyamatosan és kitartóan.

1911 novemberében Pétervárról (Varsót érintve Liepaján át) ment New Yorkba, a svájci egyetemen megismert barátnő (később felesége), Féla Poznanska hívására, egy kivándorlókat szállító óceánjáró fedélzetén. Az útról naplót vezetett.⁹ Amerikában töltött 6-7 hónapjáról keveset tudunk, itt keletkezett műveinek bibliográfiáját nem sikerült összeállítani. Cendrars sokat írt. Nyomorútságosan éltek, főleg Féla fizetéséből, aki a Ferrer Schoolban is tanított, ahová a kelet-európai és európai anarchista emigránsok adták be gyermekeiket. Cendrars itt is rendszeresen járt könyvtárba, a fennmaradt dokumentumok szerint a városi könyvtárban Rodin rajzok katalógusát kérte ki, mely a párizsi Galerie Devambez 1908-as kiállítási anyagát tartalmazza. (Az anyagból néhány rajzot Alfred Stieglitz 1911 áprilisa és júliusa között bemutatott a *Camera Work*ben.)¹⁰

Jay Bochner sajnálkozva jegyzi meg tanulmányában, hogy Cendrars kedvezőtlen, eseménytelen időszakban érkezett a városba. Kicsit korábban és kicsit később zajlottak olyan kulturális események a városban, melyek Cendrars érdeklődést felkeltettek volna. Ekkorra Stieglitz felhagy kísérletével, hogy galériájában modern francia képzőművé-

8 Blaise Cendrars, *Aujourd'hui* 167

9 *Mon voyage en Amérique* par Blaise Cendrars, Fata Morgana, 2003.

10 Jay Bochner, *Cendrars Downtown*. In: *Cahiers Blaise Cendrars*, 2. (1989.), 43-44.

7 Tatiana Green, *Blaise Cendrars et John Dos Passos, son traducteur*. In: *Cahiers Blaise Cendrars*, 2, 1989. 127

szetet is bemutasson.¹¹ (Bár az 1913-as New York Armory Show sikerében szerepe lesz.)

Cendrars 1912 tavaszán érkezett Párizsba. Miriam Cendrars szerint még júniusban postára adta a Húsvét New Yorkban kéziratát Apollinaire-nek, a *Mercure de France* szerkesztőjének, akit akkor személyesen még nem ismert. Teltek a hónapok, de válasz nem érkezett. Szittyá Cendrars-t összeismertette Marc Chagallal. Cendrars még 1912 tavaszán prózaverset, majd verset ír a festőről. A vers megjelent a *Tizenkilenc elasztikus költeményben*, Kasák Lajos is fordította. A prózavers (mely 1914-ben jelent meg a *Les Soirées de Paris*-ban) lényegében ismeretlen maradt, míg Miriam Cendrars 1987-ben újra ki nem adta *Aujourd'hui* című kötetében.¹²

Apollinaire és Cendrars csak 1913 elején találkoztak, néhány hónappal Apollinaire *Szeszek* c. kötetének megjelenése előtt.

Az *Hommes Nouveaux*, mely szabad német-francia kulturális lapként határozta meg magát, három számot ért meg. Kiadóként és fordítóirodaként hosszabban működött, itt fordította Cendrars németre Apollinaire kubista festőkről szóló *Méditations esthétiques*-jét a *Sturm* számára. Az *Hommes Nouveaux* 1913 áprilisától előfizetési füzetében hirdette a *Transzszibériai próza* megjelenését, mely 1913 szeptemberében, luxus kiadásban jelent meg az akkor még ismeretlen Sonia Delaunay illusztrációival. 150 példányának hossza az Eiffel-torony magasságát kellett, hogy kiadja. (A könyv kb. 2 m x 40 cm méretű.) Az első „szimultanista könyv” volt.

Jacqueline Chadourne szerint a szimultanizmus „teljes vértezetében ugrott elő Blaise és Robert Delaunay fecsegéseiből. Egyetértettek, hogy a 'szinkron előadás' Sonja Delaunay 'szimultán színeivel' együtt valósuljon meg, mely kontraszt színekkel festett négyyszögű formák szövődéke volt, és divatot teremtett.” A *Transzszibériai expressz* „a forma és az inspiráció teljes megújulását” hozta, és „a felfedezések útján messzebbre jutott, mint Apollinaire és a szabad vers számos beavatottja”.¹³ Megjelenése azonnal vitát kavart.

Bár a Húsvét végére Cendrars odaírta, „New York, 1912 április 7-8”, és elmondása szerint egyetlen éjszaka, delíriumában írta a költeményt, nem biztos, hogy a mű valóban egyetlen éjszaka alatt nyerte el végső formáját. És számos motívuma - így

egy orosz húsvét leírása - a Pétervárotról kezdett *Moganni Namehben* is szerepel.

Georgina Colville szerint a költemény nem egy New York-i, hanem egy oroszországi húsvét leírása: a hiányzó harangok, zsolozsmák, liturgiák azt a húsvétot idézik. A zsidónegyed és a bordélyok bemutatása is oroszországi emlékekből táplálkozik.¹⁴

Jay Bochner tanulmányában meghúzza a költő new yorki sétájának konkrét városrészeket át és konkrét épületek mellett elvezető útvonalát. A bevándorlók körzetei a Little Italy, a Lower East-Side, a China Town, a bordélyok Tenderloine-ban, East-Side-on lehetnek, a tengerpart, ahová az óceánjárók érkeztek, Coney Islandnél volt, ahol az elbeszélő eszébe jut a szenvedő Krisztus arcának szépségéről szóló régi német dal.

A költemény a litánia formáját idézi, sorai szabályos vagy szabálytalan alexandrinok, sorphárjai aszszonáncsal végződnek, vagy rímeknek. Gourmont hatása, hogy Cendrars mottójául Fortunatus *Szent Keresztfiú*hoz írt himnuszának egyik szakaszát választotta, latinul, és Gourmont francia fordításában is, melyet a *Le latin mystique*-ből ismert. Innen vette át Notker *Húsvéti szekvenciájának* latin sorait is („Dic nobis Maria, quid vidisti in via?”).¹⁵

A Húsvét New York-ban látomás: a jelen (egy konkrét város) és a múlt (távoli helységek, egy régi zarándoklat képei) jelennek meg párhuzamosan Krisztus passiójával. Valóság, olvasmányok, emlékképek, fantázia, Jézust és arcát ábrázoló alkotások szövődnek össze a szövegben. Jézus távoli múltban lejátszódott és megismétlődő történetével, húsvét időtlenségével szemben a konkrét időt és teret a modern metropolisz, a bevándorlók, a vonatok, a felhőkarcolók jelölik ki.

A húsvéti történet az elbeszélő fizikai mozgásával párhuzamosan, de nem egyenes időrendi sorrendben játszódik le. A leírások, a belső képek, a műtárgyak leírásai, a költői képek egymással egyenrangú elemek, ahogy a személyesen és sokféleképp látott Jézus-arc is.

Az invokációt olvasmányélmény indítja el: „Uram, ma van a te neved napja, Történeted olvas-tam egy régi könyvben lapozgatva.”

Az értelmezések egyetértenek abban, hogy a költő együtt érez szenvedő, számkivetett alakjaival, és azonosul a húsvéti történet szereplőivel

11 Jay Bochner, Ib,

12 Blaise Cendrars, *Aujourd'hui* 74-75.

13 Jacqueline Chadourne, *Blaise Cendrars, poète du Cosmos*. Paris, Seghers, 1973. 58

14 Georgina Colville, *Deux phares du XXe siècle, „Les Pâques à New York” de Blaise Cendrars et „Howl” d'Allen Ginsberg*. In: *Cahiers Blaise Cendrars*, 2. (1989.), 77., 84-85.
15 Remy de Gourmont, *Le latin mystique*. Paris, 1922. 74-76., 128.

(„én vagyok ez a jó szerzetes”, „lelkem özvegy feketében, a te édesanyád”, „lelkem gyászoló özvegy kereszted lábánál”, „add uram, hogy szeressem a prostituáltakat” etc.), de ennek mikéntjét különbözően látják. Van, aki szerint a költő-megváltó hideg szobájában úgy fekszik le, hogy nem vár feltámadást.¹⁶

A *Transzszibériai expressz és a franciaországi kis Johanna prózája* bár később keletkezett mint a *Húsvét New Yorkban*, élmény anyaga korábbi, az 1904-ben megkezdett nagy oroszországi út. Megidézi utazásait egy kereskedővel Európán, Szibérián, Mandzsúrián át Kínáig, és a tizenhat éves kamasz világát. Dos Passos, amerikai regényíró, akinek 1930-ban készült fordításában az angol nyelvű olvasóközönség a művet megismerte, Cendrars-t a „transzszibériai vasút Homéroszának” nevezte.

Az utazás a japán-orosz háború idejére esett. Évtizedek óta ez volt az első háború, amit európai nagyhatalom folytatott, még ha a Távol-Keleten is. Ez a kereskedőknek és a prostituáltaknak kiváló üzleti lehetőséget jelentett.

Már Moszkva, a Vörös tér és a Kreml is sok nyugat-európai olvasónak sejtelmesnek, egzotikusnak tűnhetett. A különböző szibériai városok, amelyeken a vonat áthaladt, még inkább, és lehet, hogy sokan a háborús események kapcsán hallották először a nevüket. A költeményben megjelennek az első út óta eltelt időszak eseményei is. Például „barátjára” Chagall-ra és Apollinaire-re hivatkozik, akiket 1904-1905-ben még nem ismerhetett. A költő az idősíkokat többször változtatja, és az utazás leírásába, történetébe ismert európai és Európán kívüli városokat is „bevág” (Stockholm, Madrid, Bézel, Prága, New York etc.) és gyakran utal - főként a fiatal francia prostituált kérdései miatt - Párizsra. Kétszer említi a „novgorodi legendát”, mely a Moszkva előtti Oroszország emlékét is felidézheti.

Walt Whitman, Verhaeren vagy a *Mesterembereket* író Kassák a különböző városok említésével a közelség érzését teremti meg. Cendrars viszont a távolságot hangsúlyozza. Az 1913-ban írt

16 Georgina Colville, *Ib*, 86

Transzszibériai expressz Cendrars nagy összegzése, a felnőtte és költővé válás története is. Az utolsó sorok tanúsága szerint Párizsban keletkezett.

Az előadás keretei nem teszik lehetővé, hogy a *Húsvétot* és a *Transzszibériai expresszt* részletesen elemezzem vagy összehasonlítsam. De újra utalok Remy de Gourmont-ra. Szekvenciát idéz a kis Johanna hatszor ismétlődő kérdése „Mondd, Blaise, nagyon messze vagyunk a Mont-Martre-tól?”

De főként a cím miatt: *Prose du Transsiberien et de la Petite Jeanne de France*. Dos Passos a francia „prose” szót „prosody”-nak fordította, hogy az egyházi liturgiára utaló jelentés helyett a költemény jelentést hangsúlyozza.¹⁷ (Más amerikai fordító az angol „prose” szót használta.¹⁸) Cendrars 1913-ban, egyik levelében magyarázta költeményének címét: „A ‘prose’ szót a *Transzszibériai*-ban a késő latin ‘prosa’ ‘dictu’ értelmében használtam. A ‘költemény’ (poème) túl pöffeszkedőnek, túl zártnak tűnt számomra. A ‘prose’ nyitottabb, populárisabb.”¹⁹

Felhasznált irodalom:

Blaise Cendrars: *Du monde entier*. Paris, Nouvelle Revue Française, 1919.

Blaise Cendrars: *Poésies complètes: 1912-1924.*, *Du monde entier*, préface de Paul Morand, Paris, Gallimard, 1947., 1967.

(Elhangzott a Miskolci Egyetem BTK Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszék és a Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet szervezésében az „Az utazó tekintete. A transzkulturális létállapot és a szöveg” c. konferencián, 2008. november 21-én a Miskolci Múzeumban.)

17 Tatiana Green, *Blaise Cendrars et John Dos Passos, son traducteur*. 131

18 Blaise Cendrars, *Complete poems*, translated by Ron Padgett, introduction by Jay Bochner, Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press, 1992.

19 *Levél Szmirnovnak*, 1913. december 23. In: Blaise Cendrars, *Aujourd'hui*. 194